

ВІДПРИСЛІВНИКОВІ ДЕРИВАТИ-ПРЕДИКАТИ СТАНУ ТА ЇХНІЙ СТАТУС В УКРАЇНСЬКОМУ, РОСІЙСЬКОМУ ТА АНГЛІЙСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Годз Оксана

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та іноземних мов

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Семантичній класифікації предикатів присвячено цілу низку праць як у зарубіжному (Т. В. Булигіна [1], Л. М. Васильєв [2], Т. А. Кильдибекова [7], Т. П. Ломтев [10] та ін.), так і у вітчизняному мовознавстві (І. Р. Вихованець [3], А. П. Загнітко [5], О. І. Леута [9], Н. В. Кавера [6], та ін.).

У російському мовознавстві Л. В. Щерба вперше висловив думку про частиномовний статус невідмінюваних слів на позначення фізичного, психічного, інтелектуального стану особи та станів довкілля [11, с. 74 – 76]. Він вважав, що ці слова в поєднанні зі зв'язкою не є ні повними прикметниками, ні іменниками в називному відмінку. Вони виражені або незмінюваною формою (*холодно, тепло*), або формою іменника з прийменником (*без пам'яті*), або формами з нульовим закінченням: нуль для чоловічого роду, **-а** для жіночого роду (*пора*), **-о,-е**, (*искренне*) для середнього роду, або формою іменника в орудному відмінку (*замужем*) [11, с. 75 – 76].

В. В. Виноградов у своїй фундаментальній праці «Русский язык» так схарактеризував роль категорії стану в граматичній системі сучасної російської мови: «Таким чином, на ґрунті складного граматичного переплетення властивостей і функцій імені, дієслова і прислівника складається і розвивається категорія стану. Вона має на своїх формах яскравий відбиток аналітизму. У її граматичній будові приховано зародки, джерела нових граматичних зрушень (особливо у сфері іменників і прикметників). Категорія стану відображає вплив дієслова. Але оскільки в мовній системі все взаємно пов'язане і взаємно зумовлене, то утворення категорії стану не проходить безслідно і для самої

системи дієслова. Водночас своєрідна ідіоматичність частини лексичного матеріалу, що підводиться під категорію стану, свідчить про поширення в літературному мовленні фонду предикативних ідіом і фраз із граматичним значенням стану. Усе це виділяє категорію стану як нову для російської мови, але таку частину мови, що дуже активно розвивається» [3, с. 420 – 421].

Автори праці «Современный русский язык» за редакцією В. А. Белошапкової також обґрунтовують виділення слів категорії стану в окрему частину мови. На їхню думку, цей морфологічний клас слів формують тільки незмінні слова *можно, нужно, жаль*, єдиною синтаксичною функцією яких є функція присудка. Лексеми на зразок *светло, грустно, весело*, що здатні виконувати вказану функцію і функцію присудка, вважають прислівниками [1, с. 520].

В англійському мовознавстві основну увагу звертають на зближення слів категорії стану з дієсловами на основі їхньої постійної предикативної синтаксичної функції та здатності керувати іменником. Прислівники зі значенням стану зараховують до складеного іменного присудка (theCompoundNominalPredicate), що складається з дієслова-зв'язки **to be** в особовій формі і предикатива (іменної частини), вираженого звичайно іменником, прикметником або прислівником. Предикатив означає якусь ознаку підмета, а дієслово-зв'язка з'єднує підмет і предикатив і виражає особу, число, час і стан: *John is my friend. You are very kind, thank you. I'm unwell today. The lesson is over. Our time is up.*

Як невідмінювану частину мови, що охоплює слова із семантикою різних станів і виконує роль головного члена в безособовому реченні, тлумачать слова категорії стану в «Курсі сучасної української літературної мови» М. А. Жовтобрюха і Б. М. Кулика [4, с. 335]. Термін «присудкові слова» або «незмінні безособово-предикативні слова» знаходимо в «Курсі сучасної української літературної мови» за редакцією Л. А. Булаховського [1, с. 318].

На противагу згаданим мовознавцям, І. Р. Вихованець не надає категорії стану частиномовного статусу. До так званих слів категорії стану він переважно зараховує прислівникові та невідмінювано-іменні слова, що виступають у

позиції співвідносного з присудком головного члена односкладних речень або в позиції присудка двоскладних речень. Форми часу та способи вони виражають аналітично, за допомогою аналітичної синтаксичної морфеми-зв'язки *бути* або аналітичних синтаксичних напівморфем на зразок *ставати, робитися*. Серцевину так званих слів категорії стану становлять одиниці прислівникового походження, у яких найвиразніше виявляється відсутність форм словозміни і наявність дієслівних форм часу і способу [3, с. 98].

Цим словам І. Р. Вихованець надав статусу основного репрезентанта предикатів стану, назвавши їх відприслівниковими дериватами предикатами стану. Тому основною умовою транспонування прислівників у синтаксичну сферу дієслова є їхня здатність виражати семантику стану. У зв'язку з цим постає низка *завдань*, що передбачають чітке окреслення тих семантичних груп прислівників, що можуть виконувати роль предикативного центру у двоскладному та односкладному реченнях, визначення семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної структури таких речень, кореляцій між семантичними різновидами предикатів стану і різними типами прислівникового складеного присудка двоскладного речення та прислівникового складеного головного члена односкладного речення, з'ясування функціонально-семантичної специфіки прислівникових речень. У розв'язанні цих та багатьох інших проблем убачаємо *актуальність* пропонованого дослідження.

Усі предикативні засоби виражають семантику стану. Це споріднює їх із семантичним підкласом власне-дієслів, що означають стан. Як і власне-дієслова стану, предикативні слова розподіляються на дві підгрупи: підгрупу автономних предикативних слів, які можуть виконувати функцію співвідносного з присудком головного члена односкладних речень самостійно, без допомоги інших слів, і підгрупу слів, що не можуть займати автономної позиції члена речення і тому поєднуються з іншою дієслівною формою – інфінітивом.

Предикативні слова стану, займаючи позицію співвідносного з присудком головного члена односкладних речень, передають граматичні категорії дієслова. Вони виражають значення теперішнього, минулого і

майбутнього дієслівного часу, а також значення умовного способу: *тепло, було тепло, буде тепло; було б тепло*. Категорії часу і способу є визначальними категоріями дієслова. Предикативні слова пов'язані також із категоріями особи і числа, вони вказують на третю особу однини, отже, виявляють спільність з одноособовими дієсловами. Проте дієслівні категорії в них виявлені не синтетично, а аналітично.

Дієслівну природу предикативних слів найвиразніше передають їхні синтаксичні особливості. Насамперед вони виконують властиву дієслову формально-синтаксичну функцію співвідносного з присудком головного члена односкладних речень і семантико-синтаксичну функцію синтаксеми із семантикою стану. Крім цих функцій, предикативні слова мають ще й інші особливості, що споріднюють їх із власне-дієсловами, зокрема здатність керувати відмінковими формами іменників. Формально-синтаксична ознака керування тісно пов'язана із семантико-синтаксичною ознакою дієслівної валентності. Як і дієслова із семантикою стану, предикативні слова бувають одновалентними і двовалентними. Одновалентні слова відкривають тільки суб'єктну позицію: *Мені холодно; Хлопчикові було жарко; Дівчинці буде весело*. Двовалентні аналітичні одиниці відкривають крім позиції суб'єкта стану, позицію об'єкта стану, напр.: *Мені чутно спів; Нам видно гори; Дитині жаль пташини*. Функцію суб'єкта стану виражає здебільшого давальний відмінок, а функцію об'єкта стану – знахідний відмінок іменників. Характерною рисою предикативних слів зі значенням стану є можливість поєднуватися з прийменниково-відмінковими формами або морфологізованими прислівниками синкретичного характеру: *У хаті затишно; У полі вітряно; На вулиці тихо; Надворі тепло*. Аналітичні слова на позначення стану не поєднуються із суб'єктним компонентом, вираженим іменником у формі називного відмінка. Вони мають притаманну власне-дієсловам лівобічну суб'єктну валентність і правобічну об'єктну валентність.

Формально-граматичним репрезентантом відприслівникових дериватив-предикативів зі значенням стану в прислівниковому односкладному реченні є складений головний член, що становить єдність його основної прислівникової

частини і зв'язкового компонента, який надає співвідносному з присудком головному членові односкладного речення дієслівних граматичних значень часу та способу. До основних зв'язкових компонентів І. Р. Вихованець зарахував аналітичну синтаксичну морфему-зв'язку *бути* та аналітичні синтаксичні напівморфеми *ставати*, *робитися* [3, с. 98]. У складеному головному членові з прислівниковою основною частиною незалежно від її лексичного значення домінує нульова форма власне-зв'язки *бути* та форма середнього роду минулого часу *було*, а прислівникові односкладні речення із цими зв'язковими елементами передають наявність стану, напр.: ***Темно, сіро, страшно*** (В. Винниченко); ***Було сухо і тепло*** (І. Багрянний); ***На душі було порожньо*** (В. Чемерис).

Найуживанішою невласне-зв'язкою, поєднуваною з прислівниковою частиною складеного головного члена односкладного речення, є дієслово *стати* у формі середнього роду минулого часу доконаного виду, що вказує на набуття певного стану, напр.: ***Йй стало зовсім сумно*** (О. Гончар); ***Грицькові стало моторошно*** (Б. Грінченко). Форма недоконаного виду теперішнього часу *стає* невласне-зв'язки *ставати*, що передає становлення якоїсь станової ознаки, трапляється зрідка, напр.: ***Осеніє. Холодно стає*** (І. Жиленко); ***Непривітно, тоскно стає на Чайному восени*** (О. Гончар).

Обмеженіше вживають форми теперішнього та минулого часу невласне-зв'язок *робитися/ зробитися*, які надають складеному головному членові прислівникового односкладного речення тих самих граматичних та семантичних характеристик, що й форми *стає/стало*, але з певним розмовним забарвленням, напр.: ... ***йй робиться зимно*** (Б. Харчук); ***Петрові зробилося легко*** (М. Хвильовий).

Периферійну позицію в ролі зв'язкового компонента складеного головного члена прислівникового односкладного речення посідають форми теперішнього та минулого часу дієслівної невласне-зв'язки *бувати*, що, як відомо, вказує на епізодичність вияву стану або на вияви різного стану, напр.: ***Як радісно буває в юності; Бувало гірко, та не буде гірш*** (С. Йовенко).

Отже, предикати стану в сучасному мовознавстві – це окремий семантичний клас предикатів. Формально-граматичним репрезентантом відприслівникових дериватів-предикатів зі значенням внутрішнього стану істоти та зовнішнього стану є складений головний член односкладного прислівникового речення, що становить єдність його основної прислівникової частини і зв'язкового компонента, який надає співвідношенню з присудком головному членові односкладного речення дієслівних граматичних значень часу та способу.

Ядро предикатів стану утворюють відприслівникові деривати-предикати, що налічують близько ста одиниць, але вони не становлять якоїсь нової частини мови, а є аналітичними дієсловами із семантикою стану, яким властива одноособовість і нерозчленована категорія виду.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Булыгина Т. В. Классы предикатов и аспектуальная характеристика высказывания / Т. В. Булыгина // Аспектуальные и темпоральные значения в славянских языках : материалы заседаний комиссии по изучению грамматического строя славянских языков / отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М., 1983. – С. 20–39.
2. Васильев Л. М. Предикаты состояния в современном русском языке / Л. М. Васильев // Исследования по семантике / Башкир. гос. ун-т. – Уфа, 1991. – Вып. 16. – С. 32–52.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Інститут української мови АН України. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с. – Бібліогр.: с. 215-220.
4. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1 / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1965. – 402 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко.– Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
6. Кавера Н.В. Семантична типологія предикатів стану: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.В. Кавера. – К., 2008. – 24с.

7. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке: опыт функционально-семантического анализа / Т. А. Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратов.ун-та, 1985. – 160 с.
8. Курс сучасної української літературної мови. Т. 2. Синтаксис / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. шк., 1951. – 408 с.
9. Леута А. И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояний в современном украинском литературном языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – украинский язык / Александр Иванович Леута ; Киев. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – К., 1988. – 21 с.
10. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории / Т. П. Ломтев. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 198 с.
11. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке. – В кн.: Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – 188 с.